

MINTAQAVIY RIVOJLANISH VA “YASHIL IQTISODIYOT”NI SHAKLLANTIRISHNING EKOLOGIK MUAMMOLARI

Talipova Malikaxon Xusan qizi

Xalqaro Nordik universiteti

magistratura talabasi

Annotatsiya. *Mintaqaviy rivojlanish ko'pincha, tabiiy resurslardan foydalanish, urbanizatsiya, sanoatlashtirish va qishloq xo'jaligining kengayishi sababli turli xil ekologik muammolarga olib keladi. Bu xatti-harakatlar yashash joylarining yo'q qilinishi, ifloslanishi, resurslarning kamayishi va iqlim o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Iqtisodiy rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilish muvozanatini ta'minlashga qaratilgan barqaror “yashil” iqtisodiyotni shakllantirish uchun ushbu muammolarni tushunish juda muhim hisoblanadi. Shu sababli ushbu tezisda mintaqaviy rivojlanishning hamda “yashil iqtisodiyot”ni shakllantirishning ahamiyati va uni rivojlantirish yo'llari ko'rib chiqiladi. “Yashil iqtisodiyot” ekologik barqarorlikni ta'minlash va uglerod chiqindilarini kamaytirish orqali iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydigan iqtisodiy model sifatida tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *mintaqaviy rivojlanish, iqtisodiy o'sish, ekologik muammolar, “yashil” iqtisodiyot, atrof-muhit, ifloslanish, investitsiyalar, infratuzilma, texnologiyalar, iqtisodiy barqarorlik.*

Аннотация. *Региональное развитие часто приводит к различным экологическим проблемам из-за использования природных ресурсов, урбанизации, индустриализации и расширения сельского хозяйства. Такое поведение может привести к разрушению среды обитания, загрязнению, истощению ресурсов и изменению климата. Очень важно понять эти вопросы, чтобы создать устойчивую «зеленую экономику», которая балансирует экономическое развитие и защиту окружающей среды. Поэтому в данной диссертации рассматривается важность регионального развития и формирования «зеленой экономики» и пути ее развития. «Зеленая экономика» анализируется как экономическая модель, которая поддерживает экономический рост за счет обеспечения экологической устойчивости и сокращения выбросов углекислого газа.*

Ключевые слова: *региональное развитие, экономический рост, экологические проблемы, «зеленая» экономика, окружающая среда, загрязнение, инвестиции, инфраструктура, технологии, устойчивость.*

Abstract. *Regional development often leads to various environmental problems due to the use of natural resources, urbanization, industrialization, and agricultural expansion. These behaviors can lead to habitat destruction, pollution, resource depletion, and climate change. It is very important to understand these issues in order to create a sustainable “green” economy that balances economic development and environmental protection. Therefore, this thesis examines the importance of regional development and the formation of a “green” economy and ways of its development. The “green” economy is analyzed as an economic model that supports economic growth by ensuring environmental sustainability and reducing carbon emissions.*

Key words: *regional development, economic growth, environmental problems, “green” economy, environment, pollution, investments, infrastructure, technologies, sustainability.*

Mintaqaviy rivojlanishdagi ekologik muammolar konsepsiyasi ko‘p qirrali bo‘lib, turli ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarni o‘z ichiga oladi. Hududlar rivojlanib borar ekan, ular ko‘pincha barqarorlik va uzoq muddatli o‘shishga putur yetkazadigan muhim ekologik muammolarga duch kelishadi. Bu muammolarga ifloslanish, yashash joylarining yo‘q qilinishi, resurslarning kamayishi va iqlim o‘zgarishining ta‘siri kiradi. Mintaqaviy rivojlanish mamlakat ichidagi yoki mamlakatlar o‘rtasidagi turli mintaqalar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga qaratilgan keng qamrovli siyosat va strategiyalar to‘plamidir. Uning asosiy maqsadi resurslarni kam rivojlangan hududlarga samarali taqsimlash, shu orqali iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish, turmush darajasini oshirish va umumiy mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirishdan iborat. Bu infratuzilmani rivojlantirish, ishchi kuchini o‘qitish, biznesni qo‘llab-quvvatlash va jamoatchilikni jalb qilish kabi turli tashabbuslarni o‘z ichiga olishi mumkin.¹⁴

Mintaqaviy rivojlanishning kelib chiqishini Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrga borib ko‘rish mumkin. O‘shanda ko‘plab mamlakatlar jiddiy iqtisodiy muammolarga duch kelgan. Hukumatlar muvozanatli o‘shishni ta‘minlash uchun orqada qolgan hududlarga maqsadli aralashuvlar zarurligini anglay boshladilar. Bu sanoatlashtirishni rag‘batlantirish, infratuzilmani rivojlantirish va rivojlanmagan hududlarda ish o‘rinlarini yaratishga qaratilgan turli mintaqaviy rivojlanish agentliklari va dasturlarini tashkil etishga olib keldi. Biroq so‘nggi o‘n yilliklarda mintaqaviy rivojlanishda xalqaro hamkorlik yo‘nalishida sezilarli siljish kuzatildi. Iqtisodiy Hamkorlik va

¹⁴ “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” ijtimoiy, iqtisodiy, texnik, ilmiy-ommabop jurnali. 10-son. Oktabr. 2024-yil. 419-426-betlar.

Taraqqiyot Tashkiloti, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi kabi tashkilotlar global miqyosda kam rivojlangan mintaqalarga iqtisodiy yordam ko'rsatishda o'zlarining ishtirokini kuchaytirdilar. Bu mintaqaviy nomutanosibliklar nafaqat mahalliy muammolar, balki milliy va global iqtisodlarga kengroq ta'sir ko'rsatishini anglatadi.¹⁵

Shu bilan bir qatorda "yashil" iqtisodiyotni shakllantirish ushbu muammolarga javob sifatida paydo bo'lib, iqtisodiy o'sishni atrof-muhitni boshqarish bilan muvozanatlashtiradigan barqaror amaliyotlarni ilgari surish maqsadini ko'zlaydi. "Yashil" iqtisodiyot atrof-muhitga ta'sirni kamaytiradigan barqaror amaliyotlarga urg'u beradi, shu bilan birga qayta tiklanadigan energiya texnologiyalarida innovatsiyalar, barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotlari, chiqindilarni kamaytirish strategiyalari va tabiatni muhofaza qilish sa'y-harakatlari orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyot asosida Barqaror rivojlanishni ta'minlashda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yil 4-oktabrda tasdiqlangan «2019–2030-yillarda O'zbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi» muhim dasturiy hujjat hisoblanadi. Ushbu strategiya iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslarni oqilona iste'mol qilish kabi muhim vazifalarni o'z ichiga oladi. Belgilangan maqsadli indikatorlarga texnologiyalarni modernizatsiya qilish va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali erishiladi. 2030-yilgacha bo'lgan davrda strategiyani amalga oshirish jarayonida yalpi ichki mahsulot birligiga issiqxona gazlarining solishtirma chiqindilari 2010-yil darajasidan 10 foizga kamayishi, aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining yuz foizga qadar zamonaviy, arzon va ishonchli elektr ta'minotidan foydalanishi ta'minlanishi kutilmoqda.¹⁶

Mamlakatlar rivojlanishida mintaqaviy rivojlanish muhim rol o'ynasada, uning bir qancha asosiy ekologik muammolarini sanab o'tish mumkin:

Mintaqaviy rivojlanishning asosiy ekologik muammolari:
1. Resurslarning kamayishi
2. Atrof-muhitning ifloslanishi va degradatsiyasi
3. Iqlim o'zgarishining ta'siri
4. Biologik xilma-xillikning yo'qolishi
5. Chiqindilarni boshqarish bilan bog'liq muammolar

Yuqorida sanab o'tilgan ekologik muammolarning har birini alohida ko'rib chiqamiz.

¹⁵ Barqaror taraqqiyot va tabiatshunoslik asoslari. Darslik. A.E.Ergashev va boshqalar. T.:Baktria press, 2016. –296b.

¹⁶ 2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son. //lex.uz/docs/-4539502

Resurslarning kamayishi. Mintaqaviy rivojlanish ko'pincha suv, minerallar, yog'och va yoqilg'i kabi tabiiy resurslarning ortiqcha qazib olinishiga olib keladi. Haddan tashqari ekspluatatsiya bioxilma-xillikning yo'qolishiga va ekotizimlarning degradatsiyasiga olib keladi. Barqaror bo'lmagan amaliyotlar kelajak avlodlarning ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini xavf ostiga qo'yadigan resurslarning tugashiga olib kelishi mumkin. Misol uchun, qishloq xo'jaligi yoki shaharni rivojlantirish uchun o'rmonlarni kesish uglerodni ajratish imkoniyatlarini kamaytiradi va mahalliy iqlimni buzadi. Yoki yer osti suvlarini haddan tashqari ko'p qazib olish suvli qatlamlarning kamayishiga olib kelishi mumkin, o'rmonlarning kesilishi esa tuproq eroziyasiga va ekin maydonlarining yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

Atrof-muhitning ifloslanishi va degradatsiyasi. Mintaqaviy rivojlanish bilan bog'liq asosiy ekologik muammolardan biri ifloslanishdir. Sanoat faoliyati ko'pincha havo va suvning ifloslanishiga olib keladi, bu esa aholi salomatligi va mahalliy ekotizimlarga salbiy ta'sir qiladi. Misol uchun, zavodlardan chiqadigan chiqindilar iqlim o'zgarishiga hissa qo'shadigan issiqxona gazlarini chiqaradi. Suv havzalari ko'pincha qishloq xo'jaligi dalalaridan pestitsidlar va o'g'itlar bilan tozalangan yoki sanoat korxonalarini tomonidan chiqarilgan oqava suvlar tufayli ifloslanadi. Bu degradatsiya nafaqat biologik xilma-xillikka zarar yetkazadi, balki aholining hayot sifatini ham pasaytiradi.

Iqlim o'zgarishining ta'siri. Hududlar iqlim o'zgarishi, jumladan toshqinlar, qurg'oqchilik va jazirama to'lqinlari kabi ekstremal ob-havo hodisalari ta'siriga tobora zaiflashib bormoqda. Bundan tashqari transport, energiya ishlab chiqarish va sanoat jarayonlaridan kelib chiqadigan issiq gazlar chiqindilarining ko'payishi orqali iqlim o'zgarishiga sabab bo'ladi. Bu esa ekstremal ob-havo hodisalariga, dengiz sathining ko'tarilishiga va qishloq xo'jaligida hosildorlikning o'zgarishiga olib keladi.

Biologik xilma-xillikning yo'qolishi. shaharlarning kengayishi va yerlarning qishloq xo'jaligiga aylanishi yovvoyi tabiatning yashash joylarini qisqartiradi. Ushbu yo'qotish turlarning yo'q bo'lib ketishiga tahdid soladi va insoniyatning omon qolishi uchun muhim bo'lgan ekotizim xizmatlarini (masalan, changlatish, suvni tozalash va uglerod sekvestratsiyasini) buzishi mumkin, ular esa inson hayoti uchun juda muhimdir.

Chiqindilarni boshqarish bilan bog'liq muammolar. Tez urbanizatsiya ko'plab hududlarda samarali boshqarish uchun kurashayotgan katta miqdordagi chiqindilarni keltirib chiqaradi. Chiqindilarni noto'g'ri utilizatsiya qilish tuproqning ifloslanishiga va mahalliy aholi salomatligiga xavf tug'dirishi mumkin.

Yashil iqtisodiyotni shakllantirish

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi barqaror iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish bilan birga ushbu ekologik muammolarni hal qilishga intiladi. Yashil iqtisodiyot inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni yaxshilash bilan birga ekologik xavf va ekologik tanqislikni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyot sifatida aniqlanadi.¹⁷ Yashil iqtisodiyotga o'tish bir necha asosiy vazifalarni o'z ichiga oladi:

Yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy vazifalari
1. Qayta tiklanadigan energiyaga investitsiyalar
2. Toza texnologiyalarga investitsiyalar
3. Ekotizimlarni tiklash tashabbuslari
4. Barqaror qishloq xo'jaligi
5. Barqarorlikni qo'llab-quvvatlovchi siyosat asoslari
6. Ta'lim va xabardorlik kampaniyalari
7. Sektorlar bo'ylab hamkorlik
8. Doiraviy iqtisod tamoyillari

Ushbu jadvalda keltirilgan Yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy vazifalarini kengroq o'rganib chiqamiz.

Qayta tiklanadigan energiyaga investitsiyalar: qazib olinadigan yoqilg'idan quyosh yoki shamol energiyasi kabi qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytiradi.

Toza texnologiyalarga investitsiyalar: Toza texnologiyalarni ishlab chiqish iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish bilan birga ifloslanish darajasini pasaytirishga yordam beradi. Elektr transport vositalari, energiya tejoychi qurilmalar va uglerod ushlab chiqish texnologiyalari kabi innovatsiyalar an'anaviy sanoat bilan bog'liq chiqindilarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Ekotizimlarni tiklash tashabbuslari: Buzilgan ekotizimlarni tiklash toza suv filtrlash va uglerod saqlash kabi muhim xizmatlarni taqdim etish bilan birga biologik xilma-xillikni oshirishi mumkin. O'rmonlarni tiklash yoki suv-botqoq erlarini tiklashga qaratilgan dasturlar bir vaqtning o'zida ekologik salomatlik va iqtisodiy manfaatlarga erishish mumkin bo'lgan misollardir.

Barqaror qishloq xo'jaligi: Tuproq salomatligini yaxshilaydigan va kimyoviy moddalarni kamaytiradigan amaliyotlarni amalga oshirish ekotizim yaxlitligini saqlashga yordam beradi.

Barqarorlikni qo'llab-quvvatlovchi siyosat asoslari: Hukumatlar korxonalar va jismoniy shaxslar o'rtasida barqaror amaliyotni

¹⁷ A.V.Vaxabov, SH.X. Xajibakiyev va boshqalar. Yashil iqtisodiyot: Darslik. / –Toshkent.: «Universitet», 2020. –262 b.

rag'batlantiradigan siyosatlar orqali yashil iqtisodiyotga o'tishni osonlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Bu qayta tiklanadigan energiyaga investitsiyalar uchun soliq imtiyozlari yoki emissiya bo'yicha qattiqroq qoidalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Ta'lim va xabardorlik kampaniyalari: Atrof-muhit muammolari haqida jamoatchilik xabardorligini oshirish barqaror rivojlanish tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash uchun juda muhimdir. Ta'lim dasturlari odamlarga ularning atrof-muhitga ta'siri haqida bilimlarni kuchaytirishi va ularni yanada barqaror turmush tarzini qabul qilishga undashi mumkin.

Sektorlar bo'ylab hamkorlik: Yashil iqtisodiyotga erishish hukumatlar, xususiy sektorlar, nodavlat tashkilotlar va jamoalar o'rtasidagi hamkorlikni talab qiladi. Hamkorlik barqarorlik amaliyotida innovatsiyalarni rag'batlantirishi mumkin, shu bilan birga qaror qabul qilish jarayonlarida turli istiqbollarni hisobga olishni ta'minlaydi.

Doiraviy iqtisod tamoyillari: Materiallarni qayta ishlash va qayta ishlatishni rag'batlantirish chiqindilar hosil bo'lishini kamaytiradi.¹⁸

Ushbu ekologik muammolarni yashil iqtisodiyot doirasi orqali hal qilish orqali mintaqalar kelajak avlodlar uchun atrof-muhit muhofazasini ta'minlash bilan birga barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish yo'lida ishlashi mumkin. "Yashil" iqtisodiyot konsepsiyasi butun dunyo bo'ylab jamiyatlar duch keladigan dolzarb ekologik muammolarga javob sifatida, xususan, iqlim o'zgarishi, resurslarning kamayishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi sharoitida paydo bo'ldi. "Yashil" iqtisodiyotni shakllantirish tarixiy kontekstni, nazariy asoslarni, texnologik yutuqlarni, siyosat asoslarini, ijtimoiy harakatlarni va muhim ekologik muammolarni hal etishda barqaror rivojlanishni rag'batlantirishga qaratilgan global hamkorlikni birlashtirgan fanlararo yondashuv bilan tavsiflanadi.¹⁹

Xulosa qilib aytganda, mintaqaviy rivojlanish bilan bog'liq ekologik muammolarni hal qilish iqtisodiy o'sish yoki ijtimoiy tenglikni buzmasdan barqarorlikni ta'minlovchi yashil iqtisodiyotni shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mintaqaviy rivojlanish har bir hududning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda maqsadli siyosat yuritish orqali iqtisodiy nomutanosibliklarni bartaraf etishga qaratilgan ko'p qirrali yondashuv hisoblanadi. Infratuzilmaga sarmoya kiritish, ishchi kuchini rivojlantirish, biznesni qo'llab-quvvatlash, jamoatchilikni jalb qilish va demografik o'zgarishlarga moslashishga e'tibor qaratish orqali hududlar inklyuziv o'sishni rag'batlantirish bilan birga o'z raqobatbardoshligini oshirishi.

¹⁸ Greening the Global Economy(Boston Review Originals). Hardcover –November 13, 2015. –176 p.

¹⁹ Sevil Acar, Erinc Yeldan. Handbook of Green Economics: 1st Edition. 2019. –250 p.

mumkin. Bundan tashqari, mintaqaviy rivojlanish muhim tadqiqot sohasi bo'lib qolmoqda, chunki siyosatchilar turli geografik landshaftlarda teng o'sishni ta'minlash uchun samarali strategiyalarni izlaydilar. Tarixiy kontekstlarni, asosiy tushunchalarni, siyosat asoslarini va ushbu soha bilan bog'liq muammolarni tushunish orqali manfaatdor tomonlar doimo o'zgarib turadigan dunyoda gullab-yashnashi mumkin bo'lgan yanada bardoshli jamoalarni yaratishga harakat qilishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son. //lex.uz/docs/-4539502
2. "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" ijtimoiy, iqtisodiy, texnik, ilmiy-ommabop jurnali. 10-son. Oktabr. 2024-yil. 419-426-betlar.
3. A.V.Vaxabov, SH.X. Xajibakiyev va boshqalar. Yashil iqtisodiyot: Darslik. / –Toshkent.: «Universitet», 2020. –262 b.
4. Barqaror taraqqiyot va tabiatshunoslik asoslari. Darslik. A.E. Ergashev va boshqalar. T.: Baktria press, 2016. –296 b.
5. Greening the Global Economy (Boston Review Originals). Hardcover – November 13, 2015. –176 p.
6. Sevil Acar, Erinc Yeldan. Handbook of Green Economics: 1st Edition. 2019. –250 p.
7. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>